

ENVIRONMENTÁLNA VÝCHOVA AKO SÚČASŤ PROCESU HUMANIZÁCIE A VZDELÁVANIA NA STREDNÝCH ŠKOLÁCH ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A PART OF THE HUMANIZATION AND EDUCATION PROCESS ON SECONDARY SCHOOLS

KUČÍRKOVÁ Drahomíra, (SR)

ABSTRACT

The paper is concentrating the attention on problems of environmental education and creatively – humanistic education. Author adverts to problems and possibilities of forming the environmental thinking and behaving in the process of education and training on secondary schools.

KEY WORDS

environmental education, creatively - humanistic education, environmental thinking, secondary schools

---

ÚVOD

Úlohou environmentálnej výchovy je podieľať sa v rozhodujúcej miere na tvorbe sociálne ľudsky funkčného sveta a plnohodnotného života v ňom, plniť teda i úlohu nádeje v realizáciu tohto cieľa. Prečo práve nádeje? Nádej vzbudzuje životný optimizmus napriek neistotám, ktoré prežíva človek a ľudstvo ako celok pod tlakom vplyvov globálnej ekologickej krízy. Je to paradoxné, pretože ľudstvo nikdy v minulosti nemalo osvojených toľko poznatkov ako dnes, nedisponovalo takými materiálnymi a duchovnými zdrojmi, vďaka ktorým by mohlo nasmerovať evolúciu v oblasti vlastnej kultúry. Ako ukazuje historický vývoj, ľudstvo malo vždy problémy s akoukoľvek zmenou. Rozmery niektorých problémov súčasnosti však už „prekročili možnosť úspešného zásahu a cena za zmeškanie je neuveriteľne vysoká“ (King.-Shneider, 1991).

Predstavitelia súčasnej vedy vidia príčinu predovšetkým v absencii solidarity v rozšírenom slova zmysle. Jej podstatou by mala byť vzájomná zodpovednosť ľudí za životné prostredie. Nová zmena predstavuje prekonanie krátkozrakosti vyúsťujúcej do očakávania „momentálneho životného efektu“ s prevládajúcim konzumným spôsobom života. Naučili sme sa lietať v povetrí ako vtáci, naučili sme sa potápať ako ryby. Zostáva nám len jediné: naučiť sa žiť na Zemi ako ľudia. Táto hlboká myšlienka G. B. Shawa vyjadruje i humanizačný aspekt environmentálnej výchovy. Z uvedeného vyplýva i nové poslanie environmentálnej výchovy a vzdelávania ako neoddeliteľných súčastí procesu socializácie. Musia napomáhať sebazáchove, sebazaisteniu a existenčnej stabilite v kontexte s novým ponímaním životného prostredia - prostredia bezsubjektového.

Environmentálna výchova a vzdelávanie nie sú akýmsi dočasným modelom kultúrneho bytia ľudstva. Musia mať v systéme socializácie človeka popredné miesto.

Cieľom environmentálnej výchovy ako procesu učenia je zvyšovanie environmentálneho uvedomenia, získavanie vedomostí o životnom prostredí, pochopenie jeho významu v socio-kultúrnom rozvoji ľudstva, objasňovanie jeho hodnoty (nie len ako hodnoty pre človeka). Ide o „učenie o prostredí“, „učenie cez prostredie“ a „učenie pre prostredie“.

Environmentálna výchova má svoje charakteristické črty:

- Ü formuje pohľad na životné prostredie v jeho jednote,
- Ü ako každý proces učenia je celoživotným procesom,
- Ü koncentruje pozornosť človeka na reálne environmentálne situácie,
- Ü ako socializačný proces stojí i padá na kvalite pripravenosti členov spoločnosti (na sociálnej zdatnosti),
- Ü vďaka svojej interdisciplinárnosti umožňuje formovanie systematického a integratívneho myslenia osobnosti s rozvinutým ľudským a odborným potenciálom.

Takáto osobnosť sa nemôže utvárať v živelnom socializačnom procese, ale v rámci cieľavedomej, normotvornej, demokraciou, slobodou a humanizmom determinovanej činnosti – tj. výchovy, ktorej dôležitým subjektom sú i stredné školy.

MATERIÁL A METÓDY

Štúdiá sa opiera o súčasné poznatky v oblasti teórie výchovy a environmentálnej výchovy, ktoré boli prezentované najmä na národných konferenciách v SR zameraných na súčasný stav a úlohy environmentálnej výchovy na stredných školách v SR. Vychádza taktiež zo štúdií z predmetnej oblasti, publikovaných v súvislosti s realizáciou Učebných osnov environmentálnej výchovy pre základné a stredné školy MŠ SR z roku 1996 (environmentálne minimum), Koncepcie environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu schválenej v roku 1997, z Návrhu koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v SR (projekt „Milénium), schválenej v roku 2000 ako aj zo strategických dokumentov UNCED (Agenda 21).

Empirický materiál tvoria údaje získané prieskumom na vybraných stredných školách v mesiacoch október - november 2005. Išlo o náhodný výber. Údaje boli získané technikou dotazníka, metódou riadeného rozhovoru. Oslovení boli žiaci maturitných tried v celkovom počte 134. Prieskum bol z obsahového hľadiska zameraný na výsledky realizácie environmentálnej výchovy v didaktickej praxi stredných škôl. Bola sledovaná rovina poznávacia, hodnotovo-orientačná a rovina činnosť.

Čiastkové výsledky za jednotlivé typy stredných škôl (stredná poľnohospodárska a veterinárna škola, obchodná akadémia, 2 osemročné gymnázia) boli analyzované a syntetizované do záverov. Výsledky spracovaných prípadových štúdií nemajú zovšeobecňujúci charakter, ale poukazujú na rezervy a možnosti v oblasti realizácie environmentálnej výchovy na stredných školách.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Cieľom vzdelávania nie je len osvojenie si vedomostí, alebo príprava na povolanie, činnosť a výkony, ale je to aj ovplyvňovanie emócií, motivácie, hodnotového systému osobnosti, jeho autoregulácie, tvorivosti, prežívania – to celé je predpokladom kvalitnej prípravy pre tvorivý život. Treba klásť dôraz na anticipatívny prístup vo vzdelávaní, ktorého zmyslom je predvídať dôsledky ľudskej činnosti („Milénium“, 2000).

- Ø **Systémový prístup k učeniu v procese environmentálnej výchovy** na stredných školách predpokladá spôsob myslenia, nazerania na ľubovoľný objekt poznania ako na logický celok. So všetkými jeho vnútornými i vonkajšími väzbami. Preto je v procese environmentálnej výchovy potrebné hľadať odpovedi na otázky, čo je súčasťou životného prostredia, prečo jednotlivé zložky životného prostredia navzájom súvisia, čo sa stane, ak do systému vstúpi nová okolnosť a aké budú dôsledky.

- Ø **Systémový prístup k environmentálnej výchove** znamená učiť sa vnímať svet ako celok na rôznych úrovniach a v rôznych časových horizontoch. Uvedenému prístupu zodpovedá termín holistický (z gréckeho „holos“ – úplný).

Holistický prístup k environmentálnej výchove je založený na nasledujúcich princípoch:

- Ü **environmentálna výchova musí byť výchovou hodnotovou**, základom ktorej je formovanie novej hodnotovej orientácie žiakov v prospech zmeny ich postojov k životnému a prírodnému prostrediu, k sebe samým a k iným organizmom,
- Ü **predpokladom efektívnosti pedagogického pôsobenia je lokálny prístup opierajúci sa o globálne myslenie**,
- Ü **rozvoj osobnostných charakteristík žiakov**, ktorý je predpokladom tvorivého a slobodného myslenia, konania v záujme zachovania života na Zemi, predpokladom harmonického spolužitia so všetkými ľuďmi a živými organizmami na Zemi,
- Ü **jasné filozofické východiská (nové paradigmy) environmentálnej výchovy** - predpoklad zmeny a základ tvorby a realizácie konkrétnych (krátkodobých a dlhodobých) opatrení smerujúcich k trvalo udržateľnému rozvoju.

Environmentálna výchova na stredných školách predstavuje z hľadiska metodologického zložitý problém. Ide o hľadanie pozitívnych prvkov pre jednotlivcov ako aj pre spoločnosť ako celok. Spoločnosť v záujme svojho prežitia musí pripravovať svojich členov pre to, aby sa stali produktívnymi a naplňali predpokladané sociálne role. Vynára sa však otázka, kedy a v záujme koho by sa táto príprava mala realizovať. V záujme jednotlivcov, alebo v záujme spoločnosti ako celku?

Optimálna odpoveď znie, že rovnovážne v záujme oboch. Ako však nájsť túto rovnováhu? „Nie sú deti iba prostriedkom pre to, aby udržiavali určitý typ systému, v rámci ktorého sa z nich potom stanú poslucháči a disciplinovaní jednotlivci?“ (Rabušicová, 1991, s.) Miera environmentalizácie výchovy a vzdelávania vždy závisí od toho, v akej miere si škola plní svoje poslanie vzdelávať a humanizovať človeka. V tejto súvislosti zostáva stále aktuálnym odkaz J. A. Komenského spočívajúci v jeho apeli na vševýchovu. „Vševýchova je univerzálne vzdelávanie celého ľudského pokolenia, aby sa k úplnej ľudskosti mohol vzdelávať nie nejaký jeden človek, alebo niekoľkí ľudia, ale všetci ľudia spoločne a každý osobitne, mladí aj starí, bohatí aj chudobní, urodzení aj neurodzení, muži aj ženy, skrátka každý, kto sa narodil ako človek. Aby sa konečne už raz stalo vzdelaným celé ľudské pokolenie a národy. Aby mal každý človek správne a úplné vzdelanie, nie iba v jednej veci, alebo v mnohých, ale vo všetkom, čo zdokonalí ľudskú prirodzenosť“ (Komenský, 1992).

Pochopenie ľudskej prirodzenosti z environmentálneho hľadiska vytvára široký priestor pre humanizáciu výchovy a vzdelávania na stredných školách. Filozofia, pedagogika, psychológia, sociológia, etika, estetika a iné disciplíny môžu vnieť do pedagogickej praxe environmentálnej výchovy nové aspekty. Upozorňujú na to, že nestačí rozvíjať ľudský intelekt človeka a poskytovať mu vedomosti o životnom prostredí vrátane ľudskej spoločnosti. Je potrebné naučiť ho tvorivo riešiť problémy, citlivo a múdro rozhodovať a komunikovať. Dôležité je naučiť žiaka vlastnej sebareflexii vo svete, ktorého je súčasťou, vnímať a rešpektovať etický a estetický rozmer vo vzťahu k prírodnému a životnému prostrediu. Pochopiť ľudskú prirodzenosť v kontexte základu existencie – prírody.

Prieskum zameraný na výsledky realizácie environmentálnej výchovy v didaktickej praxi náhodne vybraných stredných škôl preukázal nasledovné skutočnosti:

1. *V rovine poznávacej* respondenti – žiaci maturitných ročníkov vybraných škôl prejavili dobré vedomosti v oblasti vymedzenia základných pojmov (humanizmus, trvalo udržateľný rozvoj, úcta k životu, životné prostredie, ochrana životného prostredia, ozónová diera, skleníkový efekt, neobnoviteľné prírodné zdroje...). Treba však poukázať na skutočnosť, že veľké percento žiakov neodlišuje pojmy environmentálna výchova a ekologická výchova. Prevažná väčšina žiakov uvádza, že sa s environmentálnou výchovou stretáva predovšetkým na hodinách z odborných predmetov (na gymnáziách v predmete ekológia a biológia). Z uvedeného vyplýva, že podiel humanitného vzdelávania v systéme environmentálnej výchovy a vzdelávania v didaktickej praxi je menej výrazný. Majorizujú sa biologické prístupy k riešeniu problematiky globálnej ekologickej krízy. Ťažisko sociologického, filozofického, etického a estetického rozmeru ekologických problémov sa presúva predovšetkým do oblasti mimovyučovacej záujmovej činnosti, do ktorej sa zapája iba nízke percento žiakov (z vybranej vzorky 9%). Škála záujmových činností žiakov je široká a daná oblasť je v rámci záujmovej činnosti nízko zastúpená. Širšie zastúpenie má na stredných odborných školách biologického zamerania. Veľmi nízke zastúpenie mala na obchodnej akadémii. Žiaci väčšinou nedokázali posúdiť, či sa environmentálnej výchove na škole venuje dostatočná pozornosť z hľadiska získavania vedomostí a odbornej spôsobilosti. Na otázku, či by prijali zavedenie samostatného predmetu environmentálna výchova odpovedali prevažne nesúhlasne (60 % respondovaných žiakov). Príčinou ich nesúhlasu však neboli obavy z povinností vyplývajúcich z výučby daného predmetu. Svedčia o tom niektoré výroky žiakov:

Ü „*O tejto problematike sa dá hovoriť tolko, že neviem, či by to stačilo na zavedenie samostatného predmetu*“.

Ü *Na školách by sa mali študenti viac zaoberať environmentálnou problematikou, pretože je dosť študentov, ktorí by sa tejto problematike chceli venovať. Dnes sa environmentalistikou zaoberá celý svet*“.

Z uvedeného jasne vyplýva, že študenti v prevažnej väčšine správne chápu interdisciplinárny charakter environmentalistiky. Zavedenie samostatného predmetu environmentálna výchova by pravdepodobne obmedzilo možnosti interdisciplinárneho poňatia tejto globálnej problematiky.

2. *V rovine hodnotovo-orientačnej* sme zaznamenali skutočnosť, že žiaci volia skôr biocentrický prístup k riešeniu duality vo vzťahu človek – príroda. Iba 10 % respondovaných nedokázalo vyjadriť svoj postoj k prírode. Väčšina žiakov chápe úctu k životu ako ochranu všetkého živého a nielen ako ochranu ľudského života. Pre zaujímavosť uvádzame niektoré z výrokov žiakov:

Ü „*Podľa mňa patrí človek do prírody ako gombík na košeli*“.

Ü „*Ľudský život predstavuje iba jeden z možných životov, jeho zvýšená inteligencia však nie je samozrejmosťou. Zvieratá, ľudia a príroda patria k sebe a nie je opodstatnené hovoriť o vrchole, stupni a inom*“.

Ü *Príroda je iba jedna a treba si ju vážiť a chrániť*“.

Hodnotenie hodnotovej orientácie žiakov ukazuje na skutočnosť, že by bolo prínosom častejšie na pôde školy otvárať diskusiu smerujúcu k vlastnému sebapoznávaniu a hodnoteniu vlastného správania formou tréningov zameraných na rozvoj sociálneho vnímania a sociálnej

inteligencie v malých skupinách. Výbornou platformou môže byť náuka o spoločnosti (občianska náuka) v časti psychológia. Existuje množstvo spracovaných herných techník (napríklad kartové hry a pod.).

Hodnotovú orientáciu žiakov charakterizovali i odpovedi na otázky smerujúce k vyjadreniu ich vzťahu k prírode v škále iných hodnôt ako boli vzdelanie, rodina, zdravie, priateľstvo, životné prostredie, peniaze ...Zo súboru hodnôt maturanti tvorili svoj vlastný hodnotový rebríček. Prieskum preukázal rovnosť takých hodnôt ako sú zdravie, rodina, priateľstvo. Životné prostredie patrilo medzi prioritné hodnoty žiakov.

- 3. V rovine činnostnej** vzniká celý rad problémov. Prieskum preukázal, že zapájanie sa žiakov v oblasti aktivít smerujúcich k ochrane životného prostredia existujú veľké rezervy. Školy vykazujú vysoké počty aktivít a realizovaných projektov, ale pravidelne sa týmto aktivitám venuje iba minimálny počet žiakov. Prevažná väčšina iba sporadicky. Dokonca ani u žiakov gymnázia s experimentálnym zavedením predmetu ekológia ako povinného maturitného predmetu neboli aktivity vyššie ako na ostatných stredných školách. Ukazuje sa, že i domáce prostredie (napríklad v oblasti triedeného zberu, šetrenie energiou a pod.) ovplyvňuje aktivity detí najmä v tých oblastiach, z ktorých má domácnosť bezprostredný osov. Zo škály ponúkaných aktivít žiaci uprednostňovali tie, ktoré smerovali skôr k celospoločenskej zodpovednosti ako k zodpovednosti individuálnej. Zarážajúcou skutočnosťou je však to, že minimálne percento žiakov vidí cestu k preventívnej ochrane životného prostredia vo vzdelávaní.

Z uvedeného vyplýva, že širší priestor na školách by mal byť vytvorený pre kolektívnu činnosť a zapájanie sa žiakov do aktivít v oblasti preventívnej ochrany životného prostredia. Vhodnou formou by mohlo byť využívanie internetu. Využiť dobre prepracovaných, po stránke metodologickej a didaktickej, herných techník v podobe e - learningových internetových hier, akceptujúcich všetky tri stránky realizácie environmentálnej výchovy v didaktickej praxi. Uvedené herné techniky by mohli poslúžiť ako nové komunikačné kanály na úrovni partnerských škôl v SR ako aj v oblasti spolupráci s ich partnerskými školami v zahraničí. Do tejto formy by bolo možné zapojiť väčšie množstvo žiakov s nižšími finančnými nárokmi na samotný proces environmentálneho vzdelávania. Podporiť tak súťaživosť žiakov, ich schopnosť komunikácie, rast vedomostnej úrovne, vlastnú sebareflexiu a sebahodnotenie.

ANOTÁCIA

Príspevok sústreďuje pozornosť na problémy environmentálnej výchovy ako tvorivo-humanistickej výchovy. Autor poukazuje na problémy a možnosti formovania environmentálneho myslenia a správania v procese vzdelávania na stredných školách.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

environmentálna výchova, tvorivo-humanistická výchova, environmentálne vzdelávanie, stredné školy

LITERATÚRA

- DYTRTOVÁ, R. 2004. *Analýza příprav na vyučování odborných předmětů z pohledu aplikace environmentální výchovy*. In: JANÍK, T., MUŽÍK, V., ŠIMONÍK, O. (ed.). *Odborové didaktiky v pregraduálném učitelském studiu*. Sborník z konference konané 13. – 14. září 2004 na PdF MU v Brně [CD -ROM]. Brno, MU, 2004. ISBN 80-210-3474-2
- KING, A. - SCHNEDER, B.1991. *První globální revoluce*. Bradlo, Bratislava, 1991, s. 16

3. KOLEKTÍV AUTOROV. 1996. *Environmentálne minimum. Učebné texty environmentálnej výchovy pre základné a stredné školy*, MŠ SR, Bratislava 1996, s. 13.
4. KOMENSKÝ, J. A. 1992. *Pampédia*. Bratislava, NOC, 1992, s. 37.
5. KONCEPCIA ENVIRONMENTÁLNEJ VÝCHOVY A VZDELÁVANIA. 1996, <http://www.spirala.sk/dokumenty/koncepcia.doc>
6. MŠ SR. 2002. *MILÉNIUM: Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 až 20 rokov*. Bratislava: IRIS, 2002. ISBN 80-89018-36-X.
7. KUNOVÁ, K. 1996. *Záver a odporúčania národnej konferencie Stratégia environmentálnej výchovy a vzdelávania na školách v SR*. In: *Životné prostredie*, ročník 30, 1996, číslo 3, s. 157 – 160.
8. RABUŠICOVÁ, M. 1997. *K sociológii výchovy, vzdelávania a školy*. Brno, FF MU 1991, s.112.
9. VINCÍKOVÁ, S. 1997. *Cesty environmentálnej výchovy v kontexte tvorivo-humanistickej koncepcie školskej edukácie*. SAŽP Banská Bystrica, 1997, s. 11. ISBN 80-968894-3-6
10. ZBORNÍK REFERÁTOV A POSTEROV ZO 4. NÁRODNEJ KONFERENCIE S MEDZINÁRODNOU ÚČASŤOU Nitra 15.- 17. decembra 2005. *Environmentálna výchova a vzdelávanie na školách v Slovenskej republike*. FPV UKF, 2005.192 s. ISBN 80-8050-841-0

KONTAKTNÁ ADRESA

Mgr. Drahomíra Kučírková, CSc., Katedra pedagogiky a psychológie, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, e-mail: drahomira.kucirkova@fem.uniag.sk

Recenzent: prof. Ing. Jozef Višňovský, PhD.